

Paulina Anioła, Zbigniew Gołaś*

Zróźnicowanie poziomu i struktury zadłużenia gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej

Wprowadzenie

Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat zauważyć można znaczny wzrost zadłużenia gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej, mierzonego zarówno w ujęciu absolutnym, jak i w relacji do dochodów oraz wielkości PKB.¹ Samo zjawisko zadłużania się gospodarstw domowych jest jednak naturalne i powszechne dla krajów rozwiniętych o nowoczesnym systemie finansowym. Należy wyodrębnić więc rodzaje dwa pojęć: zadłużenie (*indebtedness*) i nadmierne zadłużenie (*over-indebtedness*).² Komisja Reformy Prawa zdefiniowała zadłużenie (*indebtedness*) jako „zobowiązanie się do zwrotu pieniędzy, które kredytobiorca pożyczył i którymi obracał.”³ W tym znaczeniu zadłużanie się jest postrzegane jako pozytywne i niezbędne konsekwencje związane z udzielaniem kredytów, które są korzystne zarówno dla społeczeństwa jako całości, jak i dla poszczególnych jednostek. Większość kredytów jest spłacana bez problemów i przynosi korzyści wszystkim stronom umowy”. We współczesnym społeczeństwie, nazwanym „społeczeństwem kredytowym (*credit society*)”, dostępność kre-

* Mgr **Paulina Anioła** – doktorantka, Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, prof. nadzw. dr hab. **Zbigniew Gołaś** – Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.

¹ A. Lilico, *Household indebtedness in the EU*, European Parliament, April 2010.

² W. Szpringer, *Regulacja upadłości konsumenckiej (inspiracje z rozwiązań światowych)*, CBKE e-biuletyn, opublikowane 9.07.2008; H. Russell, B. Maître, N. Donnelly, *Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households. Social Inclusion Research Report*, Dublin 2011.

³ Law Reform Commission, *Consultation Paper on personal debt management and debt enforcement*, Law Reform Commission, 2009.

dytów jest jednym z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego, a także zrównoważonego rozwoju finansowego gospodarstw domowych (*household financial sustainability*).⁴ W teorii ekonomii dług postrzegany jest jako instrument stabilizujący w czasie poziom konsumpcji gospodarstw domowych.⁵ Jednak dynamiczny wzrost wolumenu i wartości udzielanych gospodarstwom kredytów, przy niewłaściwym zarządzaniu finansami i braku świadomości finansowej, wynikających w dużej mierze z niedostatku edukacji finansowej, może przyczynić się do powstania nadmiernego zadłużenia.⁶

Nadmierne zadłużenie (*overindebtedness*) jest pojęciem stosunkowo nowym, które nie zostało jeszcze jednoznacznie zinterpretowane. Na poziomie europejskim niejednokrotnie podejmowane były próby zdefiniowania i opracowania mierników, które pozwolą analizować i opisywać to zjawisko. Od 2004 r. we wszystkich krajach UE przeprowadzane jest corocznie badanie dochodów i warunków życia ludności (EU-SILC), w którym uzyskuje się ujednolicone dane z krajów EU, m.in. dotyczące problemów finansowych gospodarstw domowych. Ponadto w roku 2008 do badania dołączony został specjalny moduł obejmujący problematykę nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych.⁷

Badacze zajmujący się problematyką zadłużenia gospodarstw domowych rozróżniają definicje opisujące to, co należy uznać za nadmierne zadłużenie, oraz wskaźniki służące do jego opisu. W rzeczywistości nie istnieje jedna statystyka, która mogłaby posłużyć jako metoda pomiaru tego wielowymiarowego zjawiska.⁸ Wyróżnić można trzy podstawowe, używane w tym celu modele, opracowane przez Komisję Europejską: obiektywne, subiektywne i administracyjny.⁹

Wskaźniki obiektywne są wskaźnikami mierzalnymi, opartymi na danych ilościowych. Obejmują takie miary jak relacja wydatków konsumpcyjnych do

⁴ J. Niemi-Kiesiläinen., A. Henrikson, *Report on legal solutions to debt problems in credit societies*, Department of Law, Umeå University, Sweden, 2005.

⁵ J. Gummy, *Explaining Overindebtedness in the European Union. (Paper prepared for the BHPS 2007 Conference Colchester, 5th–7th July 2007)*, United Kingdom 2007.

⁶ C. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Warszawa 2009; B. Świecka, *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Warszawa 2008.

⁷ *Consumer financial vulnerability: technical report*, European Credit Research Institute and Personal Finance Research Centre, 2008.

⁸ *Towards a common operational European definition of over-indebtedness*, European Commission 2008.

⁹ G. Betti, N. Dourmashkin, M. Rossi., Y. Ping Yin, *Consumer over-indebtedness in the EU: measurement and characteristics*, „Journal of Economic Studies” v. 34(2)/2007, s. 136–156; B. Świecka, *Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny – skutki – przeciwdziałanie*, Warszawa 2009.

dochodu, relacja długu do wartości aktywów (*debt/asset ratio*) czy też możliwości obsługi zaciągniętego długu.¹⁰ Zalicza się do nich również wskaźnik oparty na zaległościach. Gospodarstwo domowe jest uważane za nadmiernie zadłużone, jeśli ma zaległości w spłacaniu zobowiązań kredytowych i/lub płatności związanych z utrzymaniem mieszkania przekraczające trzy miesiące.¹¹

Model subiektywny natomiast zakłada, że osoby wspólnie prowadzące gospodarstwo domowe są najlepszymi znawcami swojej sytuacji finansowej. Miary subiektywne uwzględniają więc poglądy rodzin na temat spłacania przez nie długów. Gospodarstwo domowe jest uznawane za nadmiernie zadłużone, jeżeli osoby je prowadzące uznają, że spłata kredytów stanowi dla nich duże obciążenie finansowe.¹² Z kolei administracyjne miary nadmiernego zadłużenia, opierają się na danych urzędowych, dotyczących formalnych procedur postępowania z takimi przypadkami.

Celem prezentowanej pracy jest klasyfikacja krajów Unii Europejskiej według poziomu i struktury zadłużenia gospodarstw domowych, a także problemów ze spłatą zobowiązań. W artykule podjęto też próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób struktura zadłużenia wpływa na problemy z regulowaniem zaciągniętych zobowiązań.

Materiały źródłowe i założenia metodyczne

Dane statystyczne wykorzystane w prezentowanym artykule pochodzą z Raportu Komisji Europejskiej.¹³ Zawarto w nim wiele statystyk dotyczących problematyki zadłużenia gospodarstw domowych, opracowanych na podstawie danych Europejskiego Instytutu Badań Kredytów (ECRI),¹⁴ badań Eurostatu dotyczących dochodów i warunków życia ludności (EU-SILC)¹⁵ oraz rachunków narodowych.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Over-indebtedness in Britain: second follow-up report*, BIS, Department for Business Innovation and Skills, March 2010.

¹² E. Kempson, *Over-indebtedness in Britain. A report to the Department of Trade and Industry*, Personal Finance Research Centre 2002; J. Gummy, op.cit.

¹³ N. Fondeville, E. Ozdemir, T. Ward, *Research note 4/2010. Over-indebtedness. New evidence from EU-SILC, special module*, European Commission.

¹⁴ Europejski Instytut Badań Kredytów (*European Credit Research Institute*) zajmuje się analizą rynków detalicznych usług finansowych w Europie (<http://www.ecri.be>).

¹⁵ Europejskie badanie dochodów i warunków życia ludności (*The European Union Statistics on Income and Living Conditions*) po raz pierwszy zostało przeprowadzone we wszystkich krajach UE w 2005 r. EU-SILC jest dobrowolnym, reprezentacyjnym badaniem ankietowym prywatnych gospodarstw domowych, realizowanym techniką bezpośredniego

W pracy do klasyfikacji krajów UE według poziomu i struktury zadłużenia gospodarstw domowych, a także problemów z jego spłatą, zastosowano metody grupowania wielowymiarowego (metodę k-średnich) umożliwiające podział zbioru obserwacji na w miarę jednorodne podzbiory, na podstawie cech, które te podzbiory opisują.¹⁶

Poziom zadłużenia gospodarstw domowych w krajach UE

Jednym z podstawowych wskaźników wykorzystywanych w analizie porównawczej poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w poszczególnych krajach jest relacja zadłużenia kredytowego do dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych.¹⁷ Wartości oraz dynamika zmian tego wskaźnika dla krajów UE w latach 2005–2009 zostały przedstawione w tabeli 1.

Z danych w niej zawartych wynika, że w państwach unijnych w ciągu ostatnich lat poziom zadłużenia gospodarstw domowych, mierzony obciążeniem dochodu dyspozycyjnego kwotą zadłużenia kredytowego, systematycznie wzrastał. W okresie 2005–2009 wskaźnik ten dla całej Unii Europejskiej zwiększał się średniorocznie o prawie 5% i tylko w dwóch państwach, Irlandii i Austrii, utrzymywał się na stałym poziomie. Jedynym krajem UE, w którym udział zadłużenia kredytowego w dochodzie dyspozycyjnym gospodarstw domowych z roku na rok się obniżał, były Niemcy. Średnioroczne tempo zmian w latach 2005–2009 w gospodarstwach domowych tego kraju wynosiło –2,3%.

W 2005 r. aż w sześciu państwach UE: Danii, Irlandii, Hiszpanii, Holandii, Szwecji i Wielkiej Brytanii, poziom zadłużenia kredytowego przekraczał bardzo wyraźnie (>100%) dochód dyspozycyjny gospodarstw domowych. Od roku 2006 do krajów tych dołączyła Portugalia (104,8%). Należy zwrócić również uwagę, że średnie zadłużenie kredytowe gospodarstw domowych w całej Unii Europejskiej jeszcze w 2005 r. stanowiło 80% dochodu dyspozycyjnego gospodarstw, natomiast w 2009 było prawie równoważne z rocznymi dochodami dyspozycyjnymi (96,9%).

wywiadu z respondentem. Celem EU-SILC jest dostarczenie porównywalnych dla krajów Unii Europejskiej danych dotyczących sytuacji dochodowej, ubóstwa i innych aspektów warunków życia ludności. W 2008 r. przeprowadzono badania modułowe dotyczące nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego.

¹⁶ A. Poczta-Wajda, *Nowoczesne techniki analityczne w kształceniu na studiach ekonomicznych*, Poznań 2010; A. Stanisz, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 3. Analizy wielowymiarowe*, Kraków 2007.

¹⁷ A. Lilico, op.cit.

Tabela 1. Poziom i dynamika zmian relacji zadłużenia kredytowego do dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych w krajach UE w latach 2005–2009 (%)

Kraj	2005	2006	2007	2008	2009	Średnio- roczna dynamika zmian (%)
Belgia	73,8	77,6	81,2	83,5	86,3	4,0
Bułgaria	28,7	34,1	46,1	50,8	51,8	15,9
Czechy	26,5	31,8	39,0	43,6	47,4	15,6
Dania	232,0	251,8	272,7	277,5	282,8	5,1
Niemcy	91,6	89,7	86,9	84,1	83,6	-2,3
Estonia	54,1	73,5	81,9	84,5	92,0	14,2
Irlandia	141,8	153,6	159,5	141,8	141,8	0,0
Grecja	49,3	57,8	62,4	68,4	67,4	8,1
Hiszpania	104,5	117,7	124,6	123,1	120,8	3,7
Francja	61,5	65,4	68,8	70,4	71,6	3,9
Włochy	42,4	45,4	48,1	47,7	50,0	4,2
Łotwa	47,8	68,6	77,7	68,6	68,5	9,4
Litwa	20,0	29,6	41,9	42,8	47,5	24,1
Węgry	28,7	33,9	40,3	51,2	52,5	16,3
Holandia	176,9	188,0	188,3	194,2	199,8	3,1
Austria	68,3	67,5	68,2	68,9	68,3	0,0
Polska	20,5	26,1	33,7	45,4	48,7	24,1
Portugalia	94,4	104,8	113,0	112,3	116,8	5,5
Rumunia	11,7	19,6	26,5	29,1	32,3	28,9
Słowenia	22,7	27,3	31,9	33,6	36,5	12,6
Słowacja	20,4	26,3	27,9	32,7	35,5	14,9
Finlandia	78,3	84,7	88,6	90,3	92,7	4,3
Szwecja	115,2	122,9	127,4	130,8	139,1	4,8
W. Brytania	148,4	157,6	166,4	165,1	164,9	2,7
UE	80,0	84,7	89,2	93,8	96,9	4,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Fondeville i in. (2010).

Najbardziej zadłużonymi krajami UE w badanych latach były Dania i Holandia. W Danii zadłużenie z tytułu kredytów przekraczało dwu-, trzykrotnie (232–282%), a w Holandii prawie dwukrotnie (176–200%) dochody dyspozycyjne gospodarstw domowych. Z kolei największą dynamiką

wzrostu analizowanej relacji w latach 2005–2009 charakteryzowały się gospodarstwa domowe w Rumunii, Polsce i na Litwie. Średniorocznie w tych krajach stopa obciążenia dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych długiem z tytułu kredytów zwiększała się o ok. 1/4. Państwa te cechowały się jednak stosunkowo niskim poziomem zadłużenia w relacji do dochodów. W Rumunii w 2009 r., mimo tak szybkiej dynamiki zmian, zadłużenie kredytowe stanowiło zaledwie 1/3 dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych, tj. miało najniższą wartość w całej UE. Na podobnym poziomie analizowana stopa zadłużenia kształtowała się także na Słowacji i w Słowenii, ale tam tempo przyrostu długu kredytowego w relacji do dochodów było o ponad połowę mniejsze.

Z kolei w Polsce i na Litwie zadłużenie kredytowe gospodarstw domowych nie przekroczyło w całym badanym okresie połowy dochodów dyspozycyjnych. Jednak, jak już podkreślono wcześniej, dynamika zmian była w ich przypadku bardzo wysoka. Zadłużenie polskich i litewskich gospodarstw domowych zwiększało się bowiem w relacji do uzyskiwanych dochodów blisko pięciokrotnie szybciej aniżeli przeciętnie w UE.

Podsumowując, przytoczone dane wskazują jednoznacznie, że między poszczególnymi krajami UE istnieją zasadnicze różnice w poziomie zadłużenia gospodarstw domowych oraz dynamice jego zmian. Gospodarstwa domowe ze „starych” państw UE są bowiem generalnie bardziej zadłużone, ale w znacznie mniejszym stopniu zadłużenie to wzrastało. Z kolei gospodarstwa domowe krajów Europy Środkowo-Wschodniej lub przyjętych do UE po 2004 r. są wprawdzie wyraźnie mniej zadłużone, ale dynamika wzrostu zadłużenia jest w nich bardzo wysoka. Głównych przyczyn tego stanu należy upatrywać w różnicach wynikających z tradycji i poziomu rozwoju rynków finansowych. Nie bez znaczenia wydają się być także uwarunkowania dochodowe, świadomość finansowa oraz dotychczasowy model funkcjonowania gospodarstw domowych w zasadniczo odmiennych systemach społeczno-ekonomicznych.

Struktura zadłużenia gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej

Na zadłużenie gospodarstw domowych trzeba spojrzeć również z perspektywy jego struktury rodzajowej, tj. zadłużenia z tytułu pożyczek i kredytów na cele mieszkaniowe, zadłużenia z tytułu kredytów konsumpcyjnych oraz pozostałych.

Największą część zadłużenia gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej stanowiły kredyty i pożyczki zaciągnięte na cele mieszka-

niowe, obejmujące zakup, utrzymanie i remont lokalu. Udział zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w dochodach dyspozycyjnych gospodarstw domowych, a także udział w strukturze zadłużenia ogółem oraz dynamika zmian obu wskaźników, zostały przedstawione w tabeli 2. Ich analiza wskazuje, że w ostatnich latach w państwach unijnych wyraźnie zarysowała się wzrostowa tendencja zadłużenia gospodarstw domowych z tytułu kredytów i pożyczek przeznaczonych na cele mieszkaniowe, i to zarówno w relacji do poziomu dochodów dyspozycyjnych, jak i zadłużenia ogółem. Można bowiem zauważyć, że jeszcze w 2005 r. relacja średniego poziomu zadłużenia kredytem mieszkaniowym do uzyskiwanego dochodu ogółem w Unii Europejskiej wynosiła ok. 50%, ale w ciągu następnych pięciu lat zbliżyła się do poziomu 70%. Oznacza to, że w tym okresie znacząco zwiększyło się obciążenie dochodów gospodarstw domowych. Rosnące znaczenie tego rodzaju kredytów znajduje również wyraz w zmianach struktury zadłużenia ogółem. W latach 2005–2009 udział kredytów mieszkaniowych w wartości kredytów ogółem zwiększył się bowiem w UE z 66 do 70%. Do krajów o najwyższym udziale tego typu kredytów należały Dania, Estonia, Irlandia, Holandia i Wielka Brytania. Praktycznie w całym okresie 2005–2009 udział ten kształtował się na poziomie przekraczającym 80%.

Tabela 2. Zadłużenie gospodarstw domowych z tytułu pożyczek i kredytów zaciągniętych na cele mieszkaniowe w krajach* UE w latach 2005–2009 (%)**

Kraj*	2005		2006		2007		2008		2009		Średnioroczna dynamika zmian (%)	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
BE	54,2	73,4	57,9	74,6	61,6	75,9	63,5	76,0	66,6	77,2	5,3	1,2
BG	8,1	28,2	12,9	37,8	18,8	40,8	21,7	42,7	22,7	43,8	29,4	11,6
CZ	18,4	69,4	22,7	71,4	28,8	73,8	28,5	65,4	33,2	70,0	15,9	0,2
DK	198,6	85,6	214,5	85,2	229,3	84,1	234,6	84,5	234,1	82,8	4,2	-0,8
DE	49,7	54,3	49,7	55,4	48,6	55,9	47,1	56,0	46,8	56,0	-1,5	0,8
EE	44,6	82,4	60,6	82,4	66,4	81,1	68,1	80,6	75,2	81,7	14,0	-0,2
IE	116,7	82,3	128,1	83,4	133,3	83,6	117,8	83,1	120,6	85,0	0,8	0,8
EL	32,4	65,7	38,4	66,4	41,5	66,5	45,3	66,2	45,3	67,2	8,7	0,6
ES	75,8	72,5	86,5	73,5	92,4	74,2	91,6	74,4	90,4	74,8	4,5	0,8
FR	42,9	69,8	47,1	72,0	50,5	73,4	52,5	74,6	53,8	75,1	5,8	1,9
IT	21,9	51,7	23,8	52,4	25,1	52,2	24,2	50,7	25,4	50,8	3,8	-0,4
LV	30,6	64,0	46,6	67,9	54,9	70,7	47,8	69,7	47,9	69,9	11,9	2,2

Kraj*	2005		2006		2007		2008		2009		Średnio- roczna dynamika zmian (%)	
LT	13,8	69,0	19,3	65,2	28,0	66,8	29,7	69,4	34,2	72,0	25,5	1,1
HU	16,9	58,9	20,1	59,3	21,1	52,4	24,4	47,7	27,5	52,4	12,9	-2,9
NL	159,7	90,3	169,1	89,9	171,5	91,1	178,1	91,7	184,1	92,1	3,6	0,5
AT	33,7	49,3	36,1	53,5	37,0	54,3	38,8	56,3	39,1	57,2	3,8	3,8
PL	7,9	38,5	11,2	42,9	16,3	48,4	20,0	44,1	26,7	54,8	35,6	9,2
PT	75,0	79,4	83,5	79,7	89,3	79,0	88,5	78,8	93,0	79,6	5,5	0,1
RO	2,9	24,8	4,0	20,4	5,3	20,0	6,1	21,0	7,8	24,1	28,1	-0,6
SI	7,3	32,2	9,9	36,3	12,5	39,2	14,6	43,5	17,0	46,6	23,5	9,7
SK	13,4	65,7	17,3	65,8	18,7	67,0	22,1	67,6	24,1	67,9	15,8	0,8
FI	55,0	70,2	60,1	71,0	63,6	71,8	65,4	72,4	67,7	73,0	5,3	1,0
SE	72,3	62,8	80,7	65,7	80,3	63,0	75,6	57,8	96,0	69,0	7,3	2,4
UK	118,0	79,5	129,6	82,2	126,8	76,2	112,2	68,0	135,3	82,0	3,5	0,8
UE	52,6	65,8	56,5	66,7	61,8	69,3	66,8	71,2	67,9	70,1	6,6	1,6

* BE – Belgia, BG – Bułgaria, CZ – Czechy, DK – Dania, DE – Niemcy, EE – Estonia, IE – Irlandia, EL – Grecja, ES – Hiszpania, IT – Włochy, LV – Łotwa, LT – Litwa, HU – Węgry, NL – Holandia, AT – Austria, PL – Polska, PT – Portugalia, RO – Rumunia, SI – Słowenia, SK – Słowacja, FI – Finlandia, SE – Szwecja, UK – Wielka Brytania, UE – Unia Europejska.

** Zamieszczone w tabeli oznaczenia I i II informują o: I – udziale zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w dochodach dyspozycyjnych gospodarstw domowych, II – udziale zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w strukturze zadłużenia ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Fondeville i in. (2010).

We wszystkich państwach członkowskich wskaźnik obciążenia dochodów dyspozycyjnych zadłużeniem z tytułu kredytów mieszkaniowych wzrastał. Wyjątek stanowiły gospodarstwa domowe w Niemczech. Z kolei największa dynamika tych zmian była charakterystyczna dla Polski. Od 2005 do 2009 r. średnioroczne tempo zmian relacji kredytów mieszkaniowych do dochodu w naszym kraju wynosiło ponad 35%. Dużą dynamiką wzrostu tego wskaźnika cechowały się także Rumunia, Słowenia, Litwa i Bułgaria, gdzie średnio co roku zwiększał się o ok. 1/4. Jednak mimo tak szybkiej dynamiki wzrostu, w krajach tych – poza Litwą – pożyczki i kredyty zaciągnięte na cele mieszkaniowe stanowiły wciąż niewielki odsetek w strukturze zadłużenia ogólnego. W 2009 r. zadłużenie mieszkaniowe w Bułgarii, Polsce i Słowenii stanowiło około połowy zadłużenia ogólnego, w Rumunii natomiast – zaledwie 1/4. Ponadto, mimo niewielkiego zna-

czenia kredytów mieszkaniowych w Rumunii, ich udział w strukturze zadłużenia wykazywał lekką tendencję spadkową.

Na tendencję zwiększania się znaczenia kredytów mieszkaniowych wskazują również zmiany w strukturze zadłużenia ogólnego gospodarstw domowych krajów Unii Europejskiej (tabela 2.). Największą dynamikę zmian w tym zakresie odnotowano w Bułgarii, gdzie średniorocznie udział zadłużania mieszkaniowego w zadłużeniu ogólnym zwiększał się o blisko 12%. Jedynie w pięciu państwach występowała tendencja odwrotna, przy czym w czterech: Danii, Estonii, Włoszech i Rumunii, były to zmiany niewielkie – udział kredytów mieszkaniowych w strukturze zadłużenia zmniejszał się tam średniorocznie od 0,2 do 0,8%. Relatywnie silniejszą tendencję spadkową odnotowano na Węgrzech, gdzie co roku udział zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w strukturze zadłużenia ogólnego gospodarstw domowych zmniejszał się blisko o 3%.

Drugim ważnym składnikiem długu gospodarstw domowych są kredyty konsumpcyjne. Ich znaczenie w większości krajów UE w ostatnich latach spadało (tabela 3.). W całej UE w okresie 2005–2009 udział zadłużenia konsumpcyjnego w strukturze zadłużenia ogółem zmniejszał się średnio o ok. 5% rocznie, poza Estonią, Włochami, Portugalią i Węgrami, w których można zaobserwować tendencję wzrostową. Prezentowane dane wskazują również, że jedynie w dwóch krajach (Rumunii i Bułgarii) zadłużenie z tytułu kredytów konsumpcyjnych stanowiło główną część zadłużenia ogółem w relacji do uzyskiwanych dochodów. W pierwszym z nich (2009 r.) prawie $\frac{3}{4}$ dochodów dyspozycyjnych przypadało na spłatę kredytów konsumpcyjnych, natomiast w drugim – ponad połowa. Kredyty konsumpcyjne w istotnym stopniu obciążały również dochody dyspozycyjne węgierskich gospodarstw domowych.

Mimo malejącego znaczenia zadłużenia z tytułu kredytów konsumpcyjnych w strukturze zadłużenia gospodarstw domowych, jego udział w dochodzie dyspozycyjnym w większości państw unijnych wzrastał. Największą dynamikę zmian zauważyć można na Węgrzech i w Rumunii, gdzie w analizowanym okresie 2005–2009 spłata zadłużenia konsumpcyjnego obciążała co roku średnio o $\frac{3}{4}$ więcej dochodu dyspozycyjnego.

W 2009 r. w czterech krajach: w Bułgarii, na Węgrzech, w Rumunii i Wielkiej Brytanii, aż $\frac{1}{4}$ dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych była obciążona zadłużeniem z tytułu kredytów konsumpcyjnych. Jednak mimo tak wysokiego poziomu zadłużenia, państwa te, z wyjątkiem Wielkiej Brytanii, charakteryzowały się bardzo dużą dynamiką wzrostu wspomnianego wskaźnika. Z kolei najmniej obciążone zadłużeniem konsumpcyjnym były dochody gospodarstw domowych Słowacji i Litwy. Tego rodzaju dług obciążał ich domowe dochody tylko w 5% (2009 r.)

Tabela 3. Zadłużenie gospodarstw domowych z tytułu kredytów konsumpcyjnych w krajach UE w latach 2005–2009 (%)**

Kraj*	2005		2006		2007		2008		2009		Średnio- roczna dynamika zmian (%)	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
BE	8,2	11,1	8,5	11,0	9,0	11,1	9,3	11,1	9,1	10,5	2,6	-1,3
BG	17,7	61,7	18,1	53,1	23,9	51,8	26,0	51,2	26,5	51,2	10,6	-4,6
CZ	5,7	21,5	6,5	20,4	7,4	19,0	8,4	19,3	9,0	19,0	12,1	-3,1
DK	14,0	6,0	15,3	6,1	17,9	6,6	17,6	6,3	15,1	5,3	1,9	-3,0
DE	14,9	16,3	14,3	15,9	13,7	15,8	13,4	15,9	13,5	16,1	-2,4	-0,2
EE	4,8	8,9	7,5	10,2	9,3	11,4	9,3	11,0	9,3	10,1	18,0	3,3
IE	20,4	14,4	19,5	12,7	19,7	12,4	18,6	13,1	18,6	13,1	-2,3	-2,3
EL	15,6	31,6	17,9	31,0	19,2	30,8	21,3	31,1	20,3	30,1	6,8	-1,2
ES	13,0	12,4	14,5	12,3	15,3	12,3	14,3	11,6	12,9	10,7	-0,2	-3,7
FR	12,3	20,0	12,3	18,8	12,3	17,9	11,9	16,9	11,7	16,3	-1,2	-4,9
IT	7,3	17,2	8,3	18,3	9,2	19,1	9,7	20,3	10,2	20,4	8,7	4,3
LV	6,4	13,4	8,5	12,4	8,4	10,8	7,6	11,1	7,1	10,4	2,6	-6,2
LT	3,3	16,5	4,8	16,2	6,1	14,6	6,2	14,5	5,8	12,2	15,1	-7,3
HU	9,1	31,7	12,3	36,3	16,6	41,2	22,7	44,3	23,4	44,6	26,6	8,9
NL	9,3	5,3	9,3	4,9	8,6	4,6	8,6	4,4	8,4	4,2	-2,5	-5,4
AT	17,3	25,3	14,9	22,1	14,2	20,8	13,3	19,3	12,6	18,4	-7,6	-7,6
PL	9,6	46,8	11,0	42,1	13,6	40,4	16,8	37,0	18,2	37,4	17,3	-5,5
PT	8,9	9,4	10,4	9,9	12,2	10,8	13,1	11,7	13,3	11,4	10,6	4,8
RO	8,6	73,5	15,2	77,6	20,4	77,0	21,6	74,2	23,4	72,4	28,4	-0,4
SI	10,5	46,3	11,6	42,5	12,8	40,1	12,4	36,9	12,6	34,5	4,7	-7,1
SK	2,8	13,7	4,0	15,2	3,8	13,6	4,4	13,5	4,9	13,8	15,0	0,1
FI	10,7	13,7	11,3	13,3	11,5	13,0	11,7	13,0	11,7	12,6	2,3	-2,0
SE	7,7	6,7	8,4	6,8	8,7	6,8	8,9	6,8	9,1	6,5	4,3	-0,5
UK	25,8	17,4	25,2	16,0	25,4	15,3	25,5	15,4	24,8	15,0	-1,0	-3,6
UE	14,5	18,1	14,6	17,2	14,9	16,7	14,8	15,8	14,4	14,9	-0,2	-4,8

* BE – Belgia, BG – Bułgaria, CZ – Czechy, DK – Dania, DE – Niemcy, EE – Estonia, IE – Irlandia, EL – Grecja, ES – Hiszpania, IT – Włochy, LV – Łotwa, LT – Litwa, HU – Węgry, NL – Holandia, AT – Austria, PL – Polska, PT – Portugalia, RO – Rumunia, SI – Słowenia, SK – Słowacja, FI – Finlandia, SE – Szwecja, UK – Wielka Brytania, UE – Unia Europejska.

** Zamieszczone w tabeli oznaczenia I i II informują o: I – udziale zadłużenia z tytułu kredytów konsumpcyjnych w dochodach dyspozycyjnych gospodarstw domowych, II – udziale zadłużenia z tytułu kredytów konsumpcyjnych w strukturze zadłużenia ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Fondeville i in. (2010).

Problemy gospodarstw domowych z regularną spłatą zobowiązań

Przedstawione dane pokazują dość wyraźnie skalę problemu zadłużenia gospodarstw domowych, mierzonego relacją długu do ich dochodu dyspozycyjnego. Trudno jednak na tej podstawie określić wpływ wzrostu zadłużenia na sytuację ekonomiczno-finansową gospodarstw domowych, na którą w dużej mierze mają wpływ płatności związane z obsługą zaciągniętych zobowiązań. Niemożność spłaty zobowiązań w wyznaczonym terminie, a nie sam poziom zadłużenia, przyczynia się bowiem w głównej mierze do pogorszenia sytuacji finansowej, która może doprowadzić do niewypłacalności. Skalę tego problemu odzwierciedlają dane przedstawione w tabeli 4.

Tabela 4. Odsetek gospodarstw domowych w krajach UE deklarujących zaległości w spłaceniu co najmniej jednego zobowiązania (dane z roku 2008)*

Kraj	% gospodarstw domowych mających zaległości w spłaceniu co najmniej jednego zobowiązania	Kraj	% gospodarstw domowych mających zaległości w spłaceniu co najmniej jednego zobowiązania
Belgia	6,4	Węgry	16,0
Bułgaria	33,7	Holandia	3,5
Czechy	3,9	Austria	6,6
Dania	3,9	Polska	11,3
Niemcy	5,7	Portugalia	5,0
Estonia	7,6	Rumunia	26,6
Irlandia	11,6	Słowenia	16,5
Grecja	24,5	Słowacja	5,0
Hiszpania	6,8	Finlandia	9,4
Francja	–	Szwecja	5,4
Włochy	14,9	W Brytania	7,1
Łotwa	13,3	Unia Europejska	10,9
Litwa	7,5		

* Gospodarstwo domowe miało zaległości w spłacie co najmniej jednego z następujących zobowiązań: spłata kredytu hipotecznego, opłata za czynsz, spłata kredytu (innego niż hipoteczny), opłata rachunków za usługi komunalne.

Źródło: Fondeville i in. (2010).

Z analizy liczb zawartych w tabeli 4. wynika, że największe problemy ze spłaceniem zobowiązań występują w Bułgarii, gdzie co trzecia rodzina de-

klarowała zaległości w regulowaniu co najmniej jednego z następujących zobowiązań: kredytu hipotecznego, opłaty za czynsz, innych kredytów oraz opłat za usługi komunalne. Natomiast w Grecji i Rumunii aż 25% gospodarstw domowych miało problemy ze spłatą co najmniej jednego zobowiązania. Najbardziej systematycznie regulowano zobowiązania w Holandii, Czechach oraz Danii – gdzie problem zaległości dotyczył jedynie niecałych 4% gospodarstw domowych.

Typologia gospodarstw domowych krajów Unii Europejskiej według poziomu i struktury zadłużenia oraz skali problemów ze spłatą zobowiązań

Na podstawie danych z roku 2008, zawartych w tabelach 1.–5., poszczególne kraje Unii Europejskiej zostały podzielone na siedem grup cechujących się zróżnicowanym poziomem i strukturą zadłużenia gospodarstw domowych, a także problemami ze spłatą zobowiązań. Wyniki klasyfikacji przeprowadzonej za pomocą analizy skupień¹⁸ zostały przedstawione w tabeli 5.

Do pierwszej grupy zaklasyfikowano: Irlandię, Hiszpanię, Portugalie, Szwecję i Wielką Brytanię. Gospodarstwa domowe w tych krajach były silnie zadłużone, a ich zadłużenie kredytowe przekraczało dochody dyspozycyjne. W strukturze zadłużenia dominowały kredyty mieszkaniowe, których wartość stanowiła ok. $\frac{3}{4}$ wartości wszystkich zaciągniętych kredytów. Gospodarstwa domowe z krajów tej grupy miały jednak mniejsze niż przeciętnie w UE problemy ze spłatą zaciągniętych zobowiązań, które deklarowali przedstawiciele nieco ponad 7% gospodarstw domowych.

W drugiej, jednoelementowej grupie, znalazła się Grecja, którą cechował niższy niż przeciętnie w UE poziom zadłużenia kredytowego gospodarstw domowych, mierzony relacją zadłużenia do ich dochodów dyspozycyjnych. Zadłużenie kredytowe w Grecji obciążało niecałe 70% dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych. Jednak w tym kraju występowały duże problemy z regulowaniem zobowiązań, aż co czwarte gospodarstwo domowe miało bowiem zaległości w spłacie co najmniej jednego. Wydaje się, że przyczyn tego stanu można upatrywać w zadłużeniu z tytułu kredytów konsumpcyjnych, których wartość w przypadku greckich gospodarstw domowych stanowi prawie $\frac{3}{4}$ wartości wszystkich zaciągniętych kredytów.

¹⁸ Zastosowano metodę k-średnich, program statystyczny STATISTICA 9.0.

Tabela 5. Klasyfikacja krajów Unii Europejskiej według poziomu i struktury zadłużenia oraz problemów ze spłatą zadłużenia – średnie wartości procentowe dla poszczególnych grup zadłużeniowych (dane z roku 2008)

Numer grupy		1	2	3	4	5	6	7	
Kraje wchodzące w skład grupy		IE, ES, PT, SE, UK	EL	BE, DE, EE, LV AT FI	DK, NL	IT, SI PL	CZ, LT SK	BG, RO, HU	UE
Udział zadłużenia kredytowego w dochodach dyspozycyjnych (%)	Zadłużenie kredytowe ogółem	134,6	68,4	80,0	235,9	42,2	39,6	43,7	93,8
	Kredyty mieszkaniowe	97,1	45,3	55,1	206,4	19,6	26,8	17,4	66,8
	Kredyty konsumpcyjne	16,1	21,3	10,8	13,1	13,0	6,3	23,4	14,8
	Pozostałe kredyty	21,4	1,8	14,1	16,4	9,7	19,8	2,9	12,2
Struktura zadłużenia kredytowego %	Kredyty mieszkaniowe	72,4	66,2	68,5	88,1	46,1	67,4	37,1	71,2
	Kredyty konsumpcyjne	11,7	31,1	13,6	5,4	31,4	15,7	56,6	15,8
	Pozostałe kredyty	15,9	2,6	17,9	6,5	22,5	16,8	6,3	13,0
Gospodarstwa domowe deklarujące zaległości w spłacie co najmniej jednego zobowiązania (%)		7,2	24,5	8,2	3,7	14,2	5,5	25,4	11,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w tabelach 1.–4.

Belgia, Niemcy, Estonia, Łotwa, Austria i Finlandia tworzą kolejną grupę typologiczną, z gospodarstwami domowymi charakteryzującymi się średnim poziomem zadłużenia, w których stosunek zadłużenia kredytowego do dochodów dyspozycyjnych kształtował się na relatywnie niższym poziomie niż średnio w UE i wynosił 80%. Warto również podkreślić, że deklarowane problemy ze spłatą zobowiązań dotyczyły mniejszej niż przeciętnie w UE liczby gospodarstw domowych. Jednak w strukturze ich zadłużenia dominowały kredyty zaciągnięte na cele mieszkaniowe (ok. 70%), czyli uznawane za najlepiej obsługiwane.

Odrębną grupę, najbardziej zadłużoną, tworzą Dania i Holandia. Zadłużenie kredytowe ich gospodarstw domowych ponaddwukrotnie przekra-

czało wielkość dochodów dyspozycyjnych. Wynikało to głównie z kredytów i pożyczek zaciągniętych na cele mieszkaniowe, których wartość stanowiła prawie 90% wartości wszystkich zaciągniętych kredytów. Gospodarstwa domowe w tych krajach, mimo bardzo dużego obciążenia dochodów dyspozycyjnych kredytem, wykazywały najmniejsze problemy z regularną spłatą zaciągniętych zobowiązań. Jedynie niecałe 4% rodzin deklarowało zaległości w spłacie co najmniej jednego zobowiązania.

W piątej grupie sklasyfikowano Włochy, Słowenię i Polskę, tj. kraje, w których gospodarstwa domowe są bardzo nisko zadłużone, ale mają nieco częściej niż przeciętnie w UE problemy ze spłatą zobowiązań. Średnio w tej grupie przedstawiciel co siódmego gospodarstwa deklarował problemy z bieżącym regulowaniem zobowiązań. W strukturze ich zadłużenia duży udział miały jednak kredyty konsumpcyjne, ich wartość stanowiła aż 1/3 wartości wszystkich zaciągniętych kredytów. Ponadto w tej grupie krajów zauważyć można największe, na tle pozostałych grup, znaczenie kredytów innych niż mieszkaniowe i konsumpcyjne.

W grupie szóstej są Czechy, Litwa i Słowacja, których gospodarstwa domowe są najmniej obciążone. Ich długi stanowią tylko ok. 40% dochodów dyspozycyjnych, a ponadto nie występowały tam większe problemy ze spłatą zobowiązań. Tylko niewiele ponad 5% gospodarstw domowych w tych państwach miało problemy z bieżącym regulowaniem zobowiązań, co może wynikać z dominacji kredytów zaciągniętych na cele mieszkaniowe, których wartość stanowiła 2/3 wartości wszystkich zaciągniętych kredytów.

W ostatniej grupie znalazły się Bułgaria, Rumunia i Węgry – kraje o bardzo niskich stopach zadłużenia. Kredyty obciążały w tych państwach około połowy dochodów dyspozycyjnych gospodarstw domowych. Jednak mimo tak niskiego poziomu zadłużenia, występowały największe problemy ze spłatą długów. Średnio aż co czwarte gospodarstwo miało zaległości w spłacaniu co najmniej jednego zobowiązania. Jednak bardzo dużą rolę odgrywały kredyty konsumpcyjne, które w ponad 50% przesądzały o ogólnym poziomie zadłużenia.

Podsumowanie

Nadmierne zadłużenie gospodarstw domowych staje się współcześnie bardzo ważnym problemem społeczno-ekonomicznym i to zarówno dla państw wysoko rozwiniętych, jak i krajów *emerging markets*. Problem ma jednak dualny charakter. W krajach rozwiniętych, mimo dość dobrej spłacalności kredytów, trudności rodzi bardzo wysoki i wciąż rosnący poziom zadłużenia gospodarstw, w pozostałych zaś – bardzo wysoka dynamika

wzrostu (jeszcze względnie niskiego) poziomu zadłużenia gospodarstw, który zaczyna wyprzedzać tempo zwiększania się dochodów. Przyczyn tego stanu jest z pewnością wiele, niemniej jednak w dobie kryzysu takie zjawiska jak nadmierna konsumpcja, brak wiedzy, ograniczona świadomość finansowa są czynnikami, które szczególnie silnie wpływają na kondycję finansową gospodarstw, skutkując w licznych przypadkach znacznymi zaległościami w spłacie zobowiązań, a także niewypłacalnością. Przeprowadzone badania wydają się też wskazywać na szczególną rolę instytucji finansowych w zapobieganiu tym zjawiskom. Łatwe uzyskiwanie kredytów, szczególnie konsumpcyjnych, doprowadziło w wielu krajach do poważnych problemów nie tylko gospodarstw domowych, ale również instytucji kredytujących, co przełożyło się na szereg negatywnych tendencji w makroskali. Należy sądzić, że światowy kryzys gospodarczy i finansowy wymusi w tym zakresie znaczące zmiany. Gospodarstwa domowe są bowiem integralnym elementem każdego systemu społeczno-ekonomicznego, w konsekwencji czego ich problemy z obsługą zadłużenia będą przez długi czas wpływać negatywnie na całą gospodarkę.

Abstract

The diversification of household indebtedness level and structure in the European Union countries

The regulation 44/2001 on jurisdiction and recognition and enforcement of judgements in civil and commercial matters, known as Brussels I, creates the main fundament of current European civil procedural law. However, it is possible to observe that numerous changes and improvements have been suggested by certain authors during last years and that some of those ideas seem to touch the very essence of the whole act, namely the issue of the scope of general jurisdiction rules.

The article presents the most important doubts and arguments raised in that debate, as well as the solutions suggested by the European Commission in the Green Paper from 2009 and in the recent official proposal of review from December 2010. The most crucial proposal provides the possibility of including defendants from countries outside EU into the scope of application of Brussels I. The question arises about the consequences of such step for the relations between different legal orders.

